

ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розкрито зміст ключових термінів і понять соціальної політики її системоутворюючі фактори і елементи в інтегральному їх розумінні та сприянні прогресивному розвитку. Запропоновано підходи удосконалюють наукову методологію і наповнюють інструментарій дослідження соціально-політичних процесів відповідно до вимог прогресивних соціальних змін цивілізаційного розвитку суспільства.

В статье раскрывается содержание ключевых терминов и понятий социальной политики ее системообразующих факторов и элементов в интегральном их понимании. Предложенные подходы совершенствуют научную методологию и наполняют инструментарий исследования социально-политических процессов в соответствии с требованиями прогрессивных социальных изменений цивилизационного развития общества.

The article reveals the content of key terms and concepts of social policy, its systemic factors and items in the integral sense. The proposed approaches improve the scientific methodology and fill research tools socio-political processes in accordance with the requirements of progressive social change civilizational development.

Ключові слова. Соціальна політика, соціальний розвиток, соціальні потреби, соціальні відносини, соціальна сфера, соціальні права, соціальні гарантії, соціальні витрати, соціальне страхування.

Ключевые слова. Социальная политика, социальное развитие, социальные потребности, социальные отношения, социальная сфера, социальные права, социальные гарантии, социальные расходы, социальное страхование.

Key words. Social policy, social development, social needs, social relations, social services, social rights, social benefits, social costs, social insurance.

Вступ. У нетривалому історичному ракурсі незалежної української держави соціальна політика як явище і як науковий термін стали невід'ємною реальністю функціонування українського суспільства. По мірі динамічних суспільних змін, соціальні проблеми здобувають все більшу увагу в соціальній і політичній діяльності. Проте, як відомо, ефективність соціально-політичних рішень у значній мірі залежить від наукового їх обґрунтування. Відомо, що соціальна політика як підсистема політики держави, спрямована на регулювання соціальних відносин, соціальний розвиток і забезпечення соціальної перспективи. Відповідно до цього соціальна політика є основою управління соціальними відносинами в рамках якої має значення і соціальний розвиток і соціальний прогрес і його цивілізаційність у порівнянні зі світовими орієнтирами та параметрами.

Багатогранні проблеми соціальної політики є особливо актуальною прикметою останніх років для вітчизняної науки і соціально-управлінської практики. Соціальні наслідки радикальних економічних реформ, що проявилися в зниженні рівня життя переважаючої частини населення і погіршенні його якісних параметрів, а також активно здійснювані перетворення соціальної сфери, спрямовані на подолання цих наслідків, привели до того, що ключові аспекти соціальної політики в даний час стали предметом гострих наукових, політичних і ідеологічних дискусій. Дані дискусії ускладнюються відсутністю єдиних концептуальних рамок і теоретико-методологічних основ розгляду проблеми, що підсилює необхідність і важливість теоретичного пошуку конструктивних напрямків її подальшої розробки.

Але, незважаючи на те, що усталеного визначення соціальної політики не дають ні філософські, ні політологічні, ні соціологічні словники пильна увага до теоретичних і практичних проблем соціального управління, соціальної сфери, соціальних відносин дає змогу зробити певні узагальнення сутнісних основ і окреслити вузлові пункти та питання суттєвої та концептуальної визначеності соціальної політики в її прогресивному цивілізаційному розумінні.

Аналіз досліджень і публікацій. Основу для дослідження соціально-політичних процесів було закладено в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Проте, соціальна політика як явище і як поняття з'явилась не так давно в науковій літературі, хоча загальні визначення політики сформульовано ще давньогрецьким філософом Платоном. Суттєвий внесок у формування наукових уявлень належить А. Сміту, К. Марксу, А. Маршаллу, Портеру, Дж. М. Кейнсу, Б. Дікону, А. Сену та ін. Серед вітчизняних і російських дослідників цієї проблеми слід назвати таких учених, як Е. Лібанова, Ю. Пахомов, А. Колот, С. Кримський, Ю. Павленко, С. Пирожков, В. Новіков, В. Скуратівський, О. Палій, А. Сіленко, Т. Семігіна, П. Шевчук, Н. Балтачеева, Г. Лопушняк, М. Волгин, К. Холостова та ін. Зауважимо, що дослідження згаданих авторів переважно стосуються забезпечення впливу економічних факторів на рівень життя, добробут, освіченість, ролі держави в соціально-економічних перетвореннях та організації соціального захисту. Проте, часто залишаються поза увагою саме ті фактори і елементи соціальної політики в її інтегральному розумінні які становлять конструктивні основи складних соціальних систем, усвідомлення яких дозволить передбачувати необхідні прогресивні соціальні трансформації у ще не сформованому за цивілізаційними параметрами українському суспільстві.

Вивчаючи роботи цих авторів, нами було зроблено висновок про те, що позиції, що викладаються в цих роботах, нерідко відрізняються одна від одної. Це визначило необхідність сформулювати власну авторську позицію з погляду системного підходу до вивчення сутності соціальної політики, різних системоутворюючих складових її реалізації на шляху до європейської спільноти.

Саме відсутність обґрунтованих і усталених конструктивних основ багатогранного явища соціальної політики і стримує подальші ґрунтовні дослідження відповідно до вимог прогресивних соціальних змін в українському суспільстві.

Постановка завдання. Мета статті полягає в розкритті змісту ключових термінів і понять соціальної політики її системоутворюючих факторів і елементів в інтегральному їх розумінні і в прогресивно-цивілізаційному їх русі та спрямуванні. Запропоновані підходи, на нашу думку, сприятимуть удосконаленню наукової методології і наповнюватимуть інструментарій дослідження соціально-політичних процесів взаємозв'язками як з внутрідержавними особливостями, так і з параметрами глобалізаційних впливів на світовий цивілізаційний розвиток.

Результати дослідження. Звертаючись до загального визначення терміну «політика», сформульованого ще давньогрецьким філософом Платоном, яку він характеризував як «мистецтво жити разом»[2, с. 104]. Проте це «мистецтво» є досить складним і багатоплановим суспільним явищем. У сучасному сприйнятті під політикою взагалі розуміється організована, цілеспрямована діяльність держави, пов'язана з управлінням суспільними справами і регулюванням і гармонізацією відносин і інтересів структурізованого суспільства.

Звідси цілком доцільно і логічно *соціальною політикою* позначити діяльність держави спрямовану на регулювання, стабілізацію і розвиток соціальних відносин у суспільстві¹. Основною ж ланкою соціальних відносин є *міра соціальної справедливості*, що виступає як похідна від рівності можливостей для реалізації свого потенціалу всіма членами суспільства. Таким чином, у концентрованому вигляді соціальні відносини можна визначити як універсальні суспільні відносини, що складаються в суспільстві з приводу розподілу і реалізації соціальної справедливості.

Залишаючи поза межами можливостей даної статті всі полемічні трактування соціальної політики як категорії і як явища об'єктивної дійсності, звернемось до тих, які дотримується сам автор з трактуванням їх переваг та наукової цінності.

Серед розмаїття визначень поняття такого об'єктивного явища як «соціальна політика», на нашу думку, заслуговує на увагу такий підхід, який базується на правових засадах дотримання принципу соціальної справедливості в реалізації соціальних потреб людини, її прав, гарантій, пільг, що забезпечують її життєдіяльність та розвиток як соціальної істоти і здійснюються через діяльність держави та громадських інститутів, формуючих і впливаючих на соціальну сферу суспільного буття [3, с. 27].

У цьому випадку соціальна політика держави може бути представлена як форма свідомого впливу на соціальну сферу життєдіяльності людей з метою її зміни. Це найбільш узагальнене визначення соціальної політики держави дозволяє розглянути її як важливу складову державного управління, об'єктом якої є соціальна сфера життя людей. У силу специфіки

¹ Соціальні відносини складаються на базі економічних, політичних, духовних відносин, пронизуючи їх, охоплюючи усі сфери суспільного буття соціальних груп. Вони розвиваються на основі взаємодії особистісних, міжособистісних і групових відносин з урахуванням соціального статусу кожної людини, ступеня спільності і відмінності громадян за родом занять, політичними симпатіями, етнічною приналежністю і майновим станом та іншими сутнісними факторами.

соціальної сфери як об'єкта управління соціальна політика також є специфічним явищем. Усвідомивши дану особливість соціальної сфери, ми зможемо також зрозуміти особливість діяльності держави, що позначається таким поняттям як «соціальна політика».

Соціальна сфера життя суспільства поділяється на *об'єктивні* і *суб'єктивні* складові. До об'єктивних необхідно віднести умови життя індивідів, а до суб'єктивних — потреби індивідів. При цьому соціальна сфера життя людей може бути представлена і як відносини між умовами життя людей і їхніми потребами. Соціальна політика здійснює вплив на умови життя людей. Межі цього впливу у встановленні таких відносин між двома елементами соціальної сфери, при яких в індивідів не відтворюється почуття нужденності.

Для того, щоб соціальна сфера стала об'єктом управління державою, потрібен такий рівень її розвитку, який вимагав би втручання держави. Умовою, при якому це втручання стає дійсно необхідним, є такий рівень розвитку потреб індивідів, який не може бути задоволений за рахунок власної праці, як це мало місце в аграрних суспільствах, а задовольняється високорозвиненим промисловим виробництвом. Тому розвиток виробництва і ступінь поділу праці в цьому виробництві є матеріальною основою необхідності державної «інтервенції» в соціальну сферу життя людей.

Розвинуті потреби в людини з'являється з розвинутим поділом праці, але не рівним доступом більшості населення до продуктів даного виробництва, що базується на поділі праці. Помічено, що у рамках соціально-економічної школи аналізу соціальної політики, що чим більше в соціальній структурі суспільства представників найманої праці і чим вище поділ праці, тим більше частка відрахувань з державного бюджету, на компенсацію соціальних нестатків та потреб населення країни. Якщо економічною основою соціально-політичної діяльності держави є промисловий спосіб виробництва і поділ праці, то соціальною основою є об'єднання представників найманої праці, чиї інтереси так само, як і інтереси підприємців пов'язані з даним виробництвом.

У силу обмежених можливостей виробництва задовольняти потреби індивідів між виробництвом і споживанням виникає протиріччя, на основі якого виникає соціальний конфлікт. Обмежений і конфліктний характер відносин між індивідами, як результат обмеженого виробництва, породжує такі групи людей, що можуть відтворюватись за умови допомоги останнім з боку суспільства в особі держави. До цих груп людей відносяться ті соціальні групи, які або через малолітність, або через хворобу, або через старість, або в результаті відсутності роботи не в змозі самостійно забезпечити задоволення своїх потреб і потреб своїх рідних і близьких. Подібні групи людей були за всіх часів, проте потреби цих груп людей не вимагали загального захисту з боку держави і здійснювалися в основному на місцевому рівні.

Соціальний захист як легітимізована діяльність держави здобуває загальний характер, а потреби індивідів стають політичною категорією тільки на промисловій стадії виробництва, коли продуктивна сила суспільства — людина — починає носити суспільний характер. Цей суспільний характер виробництва і людини визначає соціально-політичну діяльність держави в соціальній сфері і державне управління потребами людини.

Для того, щоб держава могла управляти соціальною сферою в рамках своєї соціально-політичної діяльності, вона переводить (редукує) соціальну сферу в категорію політики. Це означає, що держава виділяє з усієї сукупності відносин соціальної сфери життя суспільства такі відносини, що починають носити загальний характер і тим самим повинні захищатися політично. Обов'язок захисту з боку держави своїх громадян впливає із соціальної суті самої держави, що полягає у встановленні політично детермінованого соціального зв'язку між людьми.

Звідси соціальний захист є особлива політична форма включення індивідів у соціальне життя з метою зняття економічних перешкод, що не дозволяють їх подолати без сторонньої допомоги. Цим актом держава визначає «соціальну зону» свого політичного впливу, свого захисту даної соціальної зони всіма засобами і способами, що перебувають в її розпорядженні.

Соціальна сфера при цьому з'являється перед нами як конституційні соціальні права, як забезпечені економічними можливостями соціальні гарантії.

Соціальні права громадян — це та область соціальної сфери життя людей, яка недоступна ніяким силам суспільства, крім держави, це тот об'єкт діяльності держави, де його повноваження абсолютні.

Соціальні права — це особлива форма регулювання відносин у суспільстві з боку держави й особлива інституціональна форма вирішення соціального конфлікту.

Соціальні гарантії — це обов'язкові для держави соціальні права, тобто такі відносини, що не можуть не реалізуватись і через це забезпечені існуючими державними ресурсами декларовані соціальні права.

Соціальні гарантії — це соціальні права в дії, тобто реалізовані соціальні права. Тому соціальні гарантії і права, наприклад, Х. Ламперт і Й. Альтхаммер включають у поняття власності, якою як би споконвічно наділяються представники найманої праці [1, С. 18].

Соціальні гарантії в зв'язку з цим можна розглядати також як можливе право громадян розпоряджатися тими ресурсами, що знаходяться в розпорядженні держави. Тому для держави в його соціально-політичній діяльності є важливою проблемою визначення кола осіб, що мають право на частину доходу держави, а тим самим на деякі пільги.

Соціальна пільга — це таке відношення в суспільстві, при якому або індивід, або група індивідів отримують частку продуктів із суспільних фондів споживання в силу його, чи їхньої потреби. Підставою одержання громадянами соціальних пільг є принцип потреби.

Потреба — це тимчасове чи постійне недоспоживання людиною продуктів харчування, предметів тривалого користування і послуг, що мають у суспільстві розповсюджений характер. Однак розповсюджене недоспоживання не стане соціальною потребою доти, поки недоспоживання не перетвориться і не придбає для держави значимий характер. Значиме для держави недоспоживання і називається соціальною потребою.

З цього моменту недоспоживання індивіда як його обмежений зв'язок із суспільством стає політичною категорією і цілком визначається державою, а її встановлення залежить від визначення верхньої і нижньої меж соціальної потреби¹.

Різні держави по-різному формулюють ці межі, виходячи з конкретної економічної ситуації і загальної політики, що реалізує даний уряд. Тому в різних країнах верхня і нижня межі потреби різні, але вони не можуть бути нижче гранично припустимих фізіологічних норм і вище за середнє значення величини доходу, прийнятого в суспільстві. Підставою потреби є необхідні потреби індивіда, задоволення яких неможливо без допомоги інших людей чи самої держави.

Потреба — це такий стан індивідів, який виникає через нездатність самого індивіда задовольнити свої потреби, а значить бути обмеженим для вступу у відносини, що мають значимий характер для суспільства в цілому. Дана нездатність виникає через ряд обмежень біологічного, економічного, політичного і соціального характеру.

Біологічні обмеження підрозділяються на фізіологічні і психологічні обмеження, що не дозволяють індивіду або по малолітству і старості, або через інвалідність і хворобу трудитися, а значить вступати у відносини, що носять загальний характер.

Економічні обмеження поділяються на обмеження матеріального і морального характеру. До першого з них відносяться рівень розвитку продуктивних сил, до других — існуючі та встановлені економічні відносини, або елементи цих відносин. Останніх стосуються принципи, на яких не тільки вибудовуються відносини, але і якими вони ж і зміцнюються. Установлений принцип, відповідно до якого задоволення потреб суспільством здійснюється через обмін вартостями, накладає свій відбиток на людину, на його потреби. У цьому процесі не останню роль відіграє держава, що зміцнює принцип обміну, робить його пануючим, а тим самим виступає політичною причиною появи потреби в індивідів.

Держава і є одна з політичних причин появи потреби, носіями якої є індивіди, що мають здатність до праці, але не здатні її реалізувати через гостру конкуренцію, що є продуктом відносин обміну вартостями. Іншою політичною причиною потреби є діяльність об'єднань, політичного і професійного характеру, що виражають інтереси нужденних, і тих, хто може стати такими через непередбачуваність відносин обміну. Дана причина, не приймаючи до уваги прямої змови уряду з профспілковою і партійною бюрократією чи ангажованості цих відносин, працює на розширення сфери потреби індивідів.

І остання причина, що впливає на межі потреби, — соціальна. Вона складається з існуючої системи соціального захисту, а також із соціальної сили (соціальна сила — це обумовлена поділом праці об'єднанча здатність індивідів) найманої праці, що є найвагомішою у сукупності представлених причин.

¹ Верхня і нижня межі соціальної потреби вар'юється між прожитковим мінімумом і середньою величиною споживання відповідних благ і послуг.

Соціальний захист — це такі відносини, які дозволяють індивідам, що знаходяться під їхнім заступництвом, зберігати свої позиції в суспільстві і бути під охороною політичного, або соціального союзу.

Тому соціальний захист є властивістю будь-якого об'єднання людей. Найзначнішими об'єднаннями в даному випадку є держава, професійні спілки та інші суспільні об'єднання включаючи благодійні. Соціальний захист з боку держави має переваги тільки в тім моменті, що соціальний захист, який знаходиться в руках держави, має загальний характер. У силу того, що соціальний захист можуть здійснювати й інші об'єднання людей крім держави, соціальна політика може бути реалізованою або через державну, або через недержавну систему соціального захисту. В другому випадку звичайно ця функція знаходиться в руках професійних спілок, підприємств, фірм, організацій та інших структур і суспільних інституцій.

Залежно від переважаючої активності того чи того об'єднання в реалізації політики захисту та соціального розвитку, мова може йти про моделі соціальної політики, що одержують свою легітимацію у конституціях держав і мають ознаки ліберально-консервативного, соціал-демократичного, корпоративного чи іншого характеру з відтінками національного спрямування.

У науковій літературі існують різні погляди (полеміка з цього питання не є завданням цієї статті) щодо кількості моделей соціальної політики, включаючи національні особливості, але ці кількісні розходження не мають принципового значення [7, с. 12; 8, с. 115; 9, с. 92; 10, с. 86; 11, с. 20]. Але все-таки, незважаючи на розмаїття соціальних моделей, національні цивілізованої моделі розбудови соціальної політики, зберігаючи свої особливості, за багатьма рисами та тенденціями розвитку тяжіють до уніфікації. І, як пише з цього приводу відомий економіст А. Колот, що під впливом глобалізації «соціальна політика у світовому її вимірі, з одного боку, має тенденцію до уніфікації форм та напрямів, поширення більш тотожного розуміння її ролі, місця, а з іншого — зростає розмаїття національних особливостей механізмів розв'язання конкретних соціальних завдань». Тобто, «у світі відбувається певне «розмивання» усталених моделей соціальної політики, зростає рівень її «регіоналізації»» [4, с. 10].

Проте, незалежно від соціальної моделі, держава на основі соціального захисту, переданого в його компетенцію, створює систему соціального забезпечення, що складається із сукупності адміністративних норм і установ, що реалізують ці норми в адміністративному порядку. Змістовною стороною і інституційним механізмом системи соціального забезпечення, що підтримується державою, є добровільне та обов'язкове державне соціальне страхування. Страхові державні і недержавні фонди і слугують фінансовими інструментами соціального захисту і соціального забезпечення. Крім зазначених фінансових джерел можуть бути бюджетні, позабюджетні, зовнішні позики (кредитні ресурси) та гуманітарні допомоги.

Показником розвиненості системи соціального забезпечення, а також типовою ознакою моделей соціальної політики є соціальні витрати.

Під соціальними витратами розуміють обсяг фінансування соціально-політичної діяльності держави. Звичайно в світовій соціальній статистиці фігурує такий показник у вигляді частки від валового внутрішнього продукту країни. Сьогодні існують такі країни, де частка соціальних витрат перевищує 40 % від ВВП, а є і країни, де соціально-політична діяльність держави зведена до мінімуму, тобто майже відсутня.

Розгляд і аналіз статистики цих питань є окремим напрямком дослідження.

Узагальнюючи сказане слід сказати, що сучасна соціальна політика — це продукт розвитку людської цивілізації, інститут, що створює передумови того, щоб кожен індивід вирішував наявні соціальні проблеми не самотужки, а за допомогою потенціалу держави, підприємницьких структур, інших суб'єктів громадянського суспільства.

При цьому, варто акцентувати увагу й на такому незаперечному факті, що «соціальна політика у сучасному її розумінні — це не лише соціальний захист, соціальне забезпечення, а й закладання підвалин соціального розвитку. Головне, на що суспільство має чекати від реалізації соціальної політики, — це досягнення соціальних стандартів людського розвитку через освіту, охорону здоров'я, культуру та інші складові соціально-трудова сфери» [4, с. 11].

Висновки. Таким чином, запропонована в даній статті схема концептуалізації соціальної політики відкриває нові можливості і ракурси теоретичної реконструкції гранично складних явищ соціального життя, а також дає свіже методологічне наповнення

для проникнення в їхню сутність і для відтворення їхніх системних характеристик як на теоретичному рівні, так і на рівні емпіричних досліджень.

З огляду на це потребує конкретніших досліджень аналіз та оцінка допущених помилок у соціально-політичній діяльності та розробка концептуальних і програмних засад цивілізованого формування та наповнення української моделі соціальної політики держави, яка б відповідала прагненням суспільства та вимогам прогресивного людського розвитку.

Наведене дає підстави для висновку, що формування цивілізаційних засад сучасної соціальної політики є однією із нагальних потреб сьогодення і подальше наукове дослідження та доповнення інструментарію є майбутнє наукових досліджень у розвитку соціально-політичної науки.

Література

1. *Heinz Lampert, Jörg Althammer*. Lehrbuch der Sozialpolitik, 7. Aufl., Berlin u.a. 2007, -583 s.
2. Платон. Собр соч. у 4-х т. — М. — Т. 3. — С. 104—105.
3. *Гриненко А.М.* Соціальна політика: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2004. — 309 с.
4. *Колот А.М.* Генезис соціальної політики під впливом глобалізації та лібералізації економічних відносин // Україна: аспекти праці. — 2008. — №1. — С. 3—11.
5. *Лібанова Е.М., Палій О.М.* Ринок праці та соціальний захист: Навч. посіб. із соціальної політики. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — С. 383.
6. *Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В.* Пути и перепутья современной цивилизации. — К.: Благотворительный Фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук «Международный деловой центр», 1998. — 432 с.
7. *Сіленко А.О.* Соціальна держава — територія перемін. —Одеса, 2000. —280 с.
8. *Скуратівський В.А., Палій О.М.* Основи соціальної політики: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002. — 200 с.
9. Семигіна Т.В. Словник із соціальної політики.— К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. — 253 с.
10. Социальная политика: Учебник / под. ред. Н.А. Волгина. — М.: Издательство «Экзамен», 2006. — 736 с.
11. *Холостова Е.И.* Социальная политика: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 204 с.
12. *Балтачєєва Н.А.* Теорія та практика формування та реалізації соціальної політики в Україні: Монографія. — Донецьк: ДонНУ, 2010. — 433 с.
13. *Яцишина І.В.* Соціальне спрямування інноваційної економіки: тенденції, наслідки / монографія, Ірина Яцишина. — Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я.І., 2012. — 368 с.
14. *Лопушняк Г.С.* Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України: монографія / Г.С. Лопушняк. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 372 с.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2014 р.